

SLIKA HRVATA U NACIONALNOJ IDEOLOGIJI
SRPSKE STRANKE U DALMACIJI 80-ih GODINA XIX. STOLJEĆA
(*Srpski list /glas/ o Hrvatima*)

Tihomir RAJČIĆ
Split

UDK 949.75:329.1
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 8. XI. 2002.

U ovom radu autor analizira stav "Srpskog lista (glasa)", glasila Srpske stranke u austrijskoj Dalmaciji, prema hrvatskoj naciji.

Autor u tom smislu zapaža da "Srpski list (glas)" Hrvate smatra "slabom" i "neprirodnom" nacijom kojoj odriče svaku mogućnost samostalnog postojanja. U skladu s tim, zapaža autor, "Srpski list (glas)" Hrvate smatra "klerikalcima" i "šovinistima" koji, služeći se vjerom, školstvom, državnim pravom te uz pomoć Vatikana i Austro-Ugarske, žele "uništiti" Srbe.

Stoga u zaključku autor navodi da Srpska stranka rješenje hrvatskog sukoba vidi u priznanju posebnog kulturnog i političkog položaja Srba, odnosno u etničkoj podjeli hrvatskih zemalja ili u srbizaciji Hrvata.

Uvod

Kraj 70-ih i početak 80-ih godina XIX. stoljeća donio je otvoreni sukob hrvatske i srpske politike potaknut zaoštavanjem spora oko pripadnosti Bosne i Hercegovine, a u svezi s austro-ugarskom okupacijom tih pokrajina. U Dalmaciji prijelom u tom smislu donose izbori za Carevinsko vijeće 1879. na kojima su srpski birači u Obrovcu i Benkovcu, umjesto Mihovilu Klaiću kao do tada, podršku dali autonomnaškom kandidatu Gustavu Ivaniću. Sljedeće, 1880. godine uslijedilo je pokretanje *Srpskog lista* i osnivanje Srpske stranke, čime je označen početak samostalnog političkog djelovanja srpskog nacionalnog pokreta u Dalmaciji. Političko osamostaljenje Srba te istodobno slabljenje autonomnaša dovodi tijekom 80-ih godina, ali i kasnije, do njihove suradnje. Osim političke slabosti, tj. nemogućnosti obiju stranaka da na pokrajinskoj i gotovo svim lokalnim razinama odnesu prevagu, Srpsku stranku i autonomnaše povezivalo je protivljenje sjedinjenju Dalmacije s banskom Hrvatskom te neprijateljstvo prema Narodnoj stranci i hrvatstvu.

Iako su neke od ciljeva srpskog nacionalnog pokreta u austrijskoj Dalmaciji već

ranije zastupali *Srpsko-dalmatinski magazin* i *Zemljak*, tek je pojava *Srpskog lista (glasa)* 1880. donijela političko glasilo koje je te ciljeve promicalo otvoreno i sustavno. Prvi broj *Srpskog lista*, koji je ujedno bio i glasilo tada osnovane Srpske stranke, izašao je 14. siječnja 1880. Čitavo vrijeme svog postojanja, do 1904., list je izlazio u Zadru. Tiskan je ćirilicom, a neki su se članci donosili i latinicom. Od 1888. je, zbog zabrane, izlazio pod naslovom *Srpski glas*. Usprkos pokušajima da se izlaženje učini učestalijim,¹ *Srpski list (glas)* je izlazio jednom tjedno, na četiri stranice velikog formata. U razdoblju o kojem je ovdje riječ, uređivao ga je Sava Bjelanović, njegov prvi i najistaknutiji urednik, čije je vodstvo u Srpskoj stranci bilo neupitno sve do smrti 1897.

Srpski list (glas) je od početka svog izlaženja sustavno zastupao "obranu srpstva", težnju za "buđenjem i njegovanjem srpske nacionalne svijesti" i "sticanjem narodne i političke važnosti" Srba te težnju za "slobodom u narodnom i državnom pogledu". Izjašnjavao se za hrvatsko-srpsku "slogu", ali po principu "svakom svoje", odnosno za podjelu austrijske Dalmacije uzduž etničkih linija, što dakako u multietničkoj državi Habsburgovaca nije bila nikakva novost. *Srpski list (glas)*, osim toga, nikad nije propustio naglasiti kako brani "slobodu savjesti" i poštuje "vjerska ispovjedanja",² što je, osim velike promidžbene vrijednosti, Srpskoj stranci kasnije donijelo unutrašnje sukobe.

Ovih se stajališta *Srpski list (glas)* držao čitavo vrijeme svog izlaženja, bez obzira na to tko mu je sjedio na uredničkoj stolici. Razlika je moglo biti samo u načinu njihova iznošenja. Pri tome valja imati na umu da je *Srpski list (glas)* sve do Bjelanovićeve smrti 1897. bio glasilo prevladavajuće, radikalno-liberalne struje u politici dalmatinskih Srba. Nakon Bjelanovićeve smrti ojačao je utjecaj konzervativaca na čelu s Nikodimom Milašem. Suprotnosti među ovim strujama su krajem XIX. i početkom XX. stoljeća dovele do sukoba koji zamalo nije prouzročio rascjep u Srpskoj stranci.³ Ta i takva Srpska stranka, odnosno njeno glasilo *Srpski list (glas)*, 80-ih su godina XIX. stoljeća najveću pozornost posvećivali Hrvatima, kako u tadašnjoj Dalmaciji tako i izvan nje. Ta se pozornost prelamala kroz stav *Srpskog lista (glasa)* prema hrvatskoj naciji općenito, kroz njegov stav prema hrvatskoj politici, odnosno prema najvažnijim hrvatskim strankama i političarima, te kroz neke značajne političke probleme odnosno političke epizode. Tu je ponajprije riječ o polemikama oko nacionalne

¹ T. RAJČIĆ, Neka zapažanja o društvenoj osnovici srpskog nacionalizma u Dalmaciji, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 39, Zadar, 1997., str. 258–259.

² Najpoznatiji primjer u tom smislu svakako je neuspjeli pokušaj podjele čeških zemalja po jezično-etničkom ključu između Čeha i Nijemaca iz 1890. Usklađivanje povijesno-pravnog načela i etničkih (jezičnih) prava pojedinih naroda bio je svakako jedan od najvećih problema Monarhije. O ovoj temi detaljnije u: Robert A. KANN, *A History of the Habsburg Empire*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, str. 359, 360, 440; R. A. KANN – Z. DAVID, *The Peoples of the Eastern Habsburg Lands, 1526–1918*, University of Washington Press, 1984., str. 306, 307; Naš program, *Srpski list*, 1/1880.

³ T. RAJČIĆ, Sukobi unutar Srpske stranke u austrijskoj Dalmaciji, 1897.–1902., *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 41, Zadar, 1999., str. 247–260.

pripadnosti Dubrovnika, Boke kotorske te Bosne i Hercegovine, a zatim i o pokušaju sporazuma Narodne stranke i Srpske stranke 1888., te o izmjeni programa i imena Narodne (hrvatske) stranke 1889. Budući da bi obrada svih navedenih problema obimom nadišla granice ovog rada, to će ovdje će biti istražen i prikazan samo stav *Srpskog lista (glasa)*, odnosno Srpske stranke u austrijskoj Dalmaciji, prema hrvatskoj naciji općenito. Ostali će problemi biti obrađeni posebno.

Kronološki gledano, ovaj rad će obuhvatiti razdoblje 80-ih godina XIX. stoljeća u kojem je ekskluzivna nacionalna ideologija Srpske stranke u tadašnjoj Dalmaciji predstavljala novost.

Istraživačko pitanje stoga glasi: Kako *Srpski list (glas)* vidi hrvatsku naciju tijekom 80-ih godina XIX. stoljeća, odnosno kakve joj osobine pripisuje, te kako vidi njen odnos prema Srbima?

O ovoj temi u historiografiji nije pisano sustavno. Sporadični podatci doneseni u literaturi nisu dovoljni da bi se ovaj problem na odgovarajući način osvijetlio. Izvori, s druge strane, omogućavaju bolji uvid u problematiku. Osim *Srpskog lista (glasa)*, korisne obavijesti o ovoj temi pružaju *Brzopisna izvješća Dalmatinskog sabora* koja donose istupe srpskih političara te suvremeni spisi Save Bjelanovića "Don Miho na braniku" i "Na izjavu dr. Lovre Montija". U manjoj je mjeri korišten i *Narodni list*, glasilo Narodne stranke u Dalmaciji.

Stavovi koje o hrvatskoj naciji *Srpski list (glas)* u ovom razdoblju donosi, mogu se svrstati u dvije skupine. Glasilo Srpske stranke Hrvate ponajprije vidio kao slabu i "neprirodnu" naciju, koja je etnički, kulturno i u svakom drugom pogledu inferiorna Srbima. S druge se strane smatra da su Hrvati, zbog zavisti prema vitalnosti i snazi Srba te zbog vjerske netrpeljivosti i zbog "robovskog" mentaliteta, skloni šovinizmu i da na različite načine žele "uništiti" Srbe.

"Narodna slabost"

Tako analizirajući hrvatstvo, *Srpski list* u članku prenesenom iz beogradskog lista *Otađbina* ismijava knjigu Bogoslava Šuleka *Hrvatski ustav ili konstitucija 1882*. Ističe da, usprkos inzistiranju na državnom pravu, Hrvati pokazuju slabu apsorpcijsku snagu pa "narodnu slabost" smatra bitnom osobinom hrvatske nacije. To Hrvate, kako smatra *Srpski list*, čini inferiornijim u odnosu na Srbe. Kao dokaz za tu tvrdnju navodi primjer Zagreba u kojem viši društveni slojevi govore njemački, obični puk kajkavski, dok za književnost smatra da je napisana srpskim jezikom koji su Hrvati loše naučili iz srpskih knjiga pa među njima ne nalazi one koji imaju opće značenje. Zbog toga se Hrvatima predviđa slaba budućnost.⁴ Želeći dodatno potkrijepiti svoju tvrdnju o narodnoj slabosti Hrvata, *Srpski list* ističe primjer glumca Adama Mandrovića koji je, kako se navodi, iz Beograda Hrvatima donio najbolje domete srpske kazališne umjetnosti. Pri

⁴ Podlistak, *Srpski list*, 46/1884.

tome valja imati na umu da Adam Mandrović nije, kako se može zaključiti iz pisanja *Srpskog lista*, živio i radio u Srbiji, nego je skoro pet decenija djelovao u Hrvatskoj, a samo je povremeno gostovao u Beogradu i Sofiji.⁵ U tom kontekstu *Srpski list* donosi i tvrdnju da Matica hrvatska u svojoj kulturnoj djelatnosti prisvaja srpske narodne običaje i pjesme puneći tako, neopravdano, hrvatski narodni duh srpskim narodnim sadržajem. Slično stajalište iznosi i Sava Bjelanović u Dalmatinskom saboru. Analizirajući čitanke koje se koriste u pučkim školama u Dalmaciji, Bjelanović tvrdi da se u njima srpske narodne pjesme neopravdano predstavljaju kao hrvatske.⁶

U kontekstu stajališta koja *Srpski list* donosi o Bogoslavu Šuleku, treba imati na umu da je Šulek bio pristalica jugoslavenstva, kao i da je Srbima prigovarao što ne prihvaćaju zajedničku jugoslavensku narodnost s Hrvatima. Zato ovakav stav glasila Srpske stranke treba sagledati ne samo u kontekstu podcejenjivačkog odnosa prema hrvatskoj naciji nego i u kontekstu činjenice da je srpski nacionalni pokret odbacivao jugoslavenstvo.⁷ Isto tako i primjedbu o "krađi" narodnog duha kroz "krađu" narodnih pjesama valja sagledati u kontekstu činjenice da je tadašnji srpski nacionalni pokret narodne pjesme i gusle vidio gotovo kao esenciju srpskog narodnog duha, ali i u kontekstu tadašnjih hrvatsko-srpskih sporova oko kulturne baštine, koji se nisu odnosili samo na narodne pjesme nego i na druga, viša kulturna dostignuća.⁸

"Narodna slabost" Hrvata tumači se i utjecajem "zapadnog duha", koji je hrvatsku naciju, kako se tvrdi, udaljio od slavenstva koje zastupaju Srbi. Stoga *Srpski list (glas)* u Dalmaciji ne nalazi "hrvatski duh" jer taj prema njegovu mišljenju može postojati "samo po guslarskim narodnim pjesmama" kakvih, tvrdi se, Hrvati u Dalmaciji nemaju. Stoga se dalmatinsko hrvatstvo smatra tvorbom mašte Mihovila Pavlinovića. U tom smislu Narodnoj se stranci prigovara da se ne drži "narodnog imena i korijena" za koje ističe da su, što se Dalmacije tiče, srpski, a nikako ne hrvatski. U skladu s tim se tvrdi da Hrvati "kvarenjem srpskog duha" koji su "primili" preko jezika, pokušavaju izgraditi poseban nacionalni identitet te ga zatim nametnuti Srbima, mada za to nemaju ni kulturne ni političke snage.⁹ Ovu svoju tvrdnju *Srpski list* ilustrira izrugivanjem

⁵ Zdravo da si balkanska Toskano, *Srpski list*, 49/1884.; Adam MANDROVIĆ, *Opća enciklopedija JLZ*, tom 5, Zagreb, 1979.

⁶ Da se razumijemo, *Srpski list*, 2/1887.; *Brzopisna izvješća Dalmatinskog sabora 1887.*, str. 370–372.

⁷ Šulek je svoja stajališta temeljio na povijesnim i jezičnim argumentima odbijajući tezu da jezik, pismo i vjera mogu biti granica između Hrvata i Srba. Početkom 50-ih godina XIX. stoljeća izložio je najpoznatiju i najcjelovitiju obranu hrvatstva sa stajališta jugoslavizma. Zbog toga je postao obrazac jugoslavenski orijentiranim hrvatskim autorima koji su reagirali na određene izjave u srpskoj znanstvenoj literaturi. Mirjana GROSS, *Počeci moderne Hrvatske*, Globus, Zagreb, 1985., str. 380, 386, 387; M. GROSS, *Izvorno pravaštvo*, Golden marketing, Zagreb, 2000., str. 59.

⁸ Mato ARTUKOVIĆ, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova*, Naprijed, Zagreb, 1991., str. 152–158; M. ARTUKOVIĆ, *Srbi u Hrvatskoj (Khuenovo doba)*, Slavonski Brod, 2001., str. 166, 170, 313.

⁹ Narodu, *Srpski list*, 32/1884.; Don Miho Pavlinović, *Srpski list*, 11/1886.; Don Miho Pavlinović, *Srpski list*, 11/1886.; Za slogu, *Srpski glas*, 20/1888.; Parlamentar o našijem stvarima, *Srpski glas*, 27/1888.; Svak svoju III, *Srpski glas*, 7/1889.

Stranci prava i njenom državno-pravnom programu koji drži nemogućim i fantastičnim. Komentirajući pravaško protivljenje Hrvatsko-ugarskoj nagodbi *Srpski list* naglašava da je mogućnost njenog otkazivanja jednako fantastična kao i pokušaj da se skoči s tornja crkve svetog Stjepana u Beču, a da se pri tom ne slomi vrat. Ismijava i poznatu Starčevićovu političku dogmu o potrebi dogovora Hrvata s hrvatskim kraljem, ističući da hrvatski kralj ne postoji nego je to austrijski car i ugarski kralj. Naglašava također da je za ostvarenje pravaškog programa, tj. samostalne Hrvatske, potrebno promijeniti i međunarodnu konstelaciju snaga, za što, kako se tvrdi, Hrvati nemaju snage, a ni pravaški prvaci nemaju političke umješnosti kao ujedinitelji Njemačke i Italije, Bismarck i Cavour. Upravo zbog nedostatka snage, smatra *Srpski list*, pravašima ne preostaje ništa drugo nego vika i psovanje. U tom smislu posebno se osvrće na djelovanje Davida Starčevića, koji je u to doba bio jedna od najistaknutijih figura ne samo Stranke prava nego i čitave opozicije u banskoj Hrvatskoj. Njegova se djelatnost vidi tek kao politička huka koja Hrvatima ne donosi ništa korisno, a *Srpski list* ga ironično prikazuje kao "najmlađeg proroka austro-katoličkog-panslavističkog hrvatstva".¹⁰

Srpski list (glas) u dokazivanju "slabosti" Hrvata često koristi i jezičnu argumentaciju, koja je bila ustaljen element srpske nacionalne ideologije općenito. Riječ je, naime, o tvrdnji da su Hrvati Srbima "ukrali" jezik, te da ga neopravdano zovu hrvatskim imenom. U osnovi se smatralo da su Hrvati, kad je Gaj uzeo štokavicu za hrvatski književni jezik, zapravo prihvatili učenje Vuka Karadžića i "primili" srpski jezik. To su, prema mišljenju *Srpskog glasa*, morali napraviti jer su u odnosu na Srbe manjina, koja od svojih narječja nije mogla stvoriti književni jezik niti ostvariti književni napredak. Stoga svaku hrvatsku opoziciju prema Vukovim jezičnim stajalištima smatra zabludom. Zapaža se također da Gaj taj jezik nije nazvao ni srpskim ni hrvatskim imenom nego ilirskim, u čemu *Srpski glas* vidi dodatni dokaz narodne slabosti Hrvata.¹¹ U tom je smislu karakteristično da Srpska stranka rad Đure Daničića na Akademijinu *Rječniku* u Zagrebu vidi kao "dar" Beograda Zagrebu, bez obzira na to što okolnosti Daničićeva dolaska i djelovanja u Zagrebu nisu bile ni najmanje tako jednoznačne. Daničiću se u tom smislu zamjera što je dopustio da se Akademijin *Rječnik*, koji je, kako se smatra, zapravo rječnik srpskog jezika, nazove i hrvatskim imenom. Otpor pobjedi vukovaca, koju je Daničićev rad najavio, *Srpski list* vidi kao "nezahvalnost" Hrvata za "veliku uslugu" što im ju je Daničić učinio te se tvrdi da ga nakon smrti napadaju.¹²

Najslikovitiji primjer negativne reakcije svakako je pisanje *Srpskog lista* o

¹⁰ Šala program, *Srpski list*, 9/1884.; Starčevićanstvo II, *Srpski list*, 36/1884.; Starčevićanstvo III, *Srpski list*, 37/1884.; Adresa Starčevićeve stranke, *Srpski list*, 42/1884.; Hrvatski najmlađi prorok, *Srpski list*, 1/1885.

¹¹ Dnevna pitanja, *Srpski list*, 44/1881.; Različito, *Srpski list*, 1/1885.; Vukov 'Kovčežić' I, *Srpski glas*, 40/1890.

¹² *Brzopisna izvješća 1889.*, str. 311–316; Sava BJELANOVIĆ, Don Miho na braniku, Zadar, 1882., str. 94; Zlatko VINCE, *Putovima hrvatskoga književnog jezika*, SNL, Zagreb, 1978., str. 593–595; Dalmatinska dnevna pitanja, *Srpski list*, 22/1884.

poznatoj izjavi Franje Račkog o Hrvatskoj kao o balkanskoj Toscani, tj. o njenoj ulozi kulturnog središta južnih Slavena. Budući da, prema mišljenju glasila Srpske stranke, Hrvati nemaju svoj materinski jezik, to su "primili" srpski koji, međutim, u školama u banskoj Hrvatskoj, Dalmaciji (koju se smatra etnički srpskom) i Bosni i Hercegovini "nameću" pod hrvatskim imenom. U skladu s tim ističe da zbog kulturne, ali i političke slabosti Zagreb i Hrvatska ne mogu među južnim Slavenima igrati onu ulogu koju su Toskana i Pijemont igrali među Talijanima. Sva hrvatska nastojanja u tom smislu proglašavaju se izmišljanjem vlastite kulturne, povijesne i političke veličine. Hrvatima se predbacuje i nastojanje da stvore "teorije na papiru" kojima, doduše neuspješno, pokušavaju uništiti Srbe.¹³ *Srpski glas* sva ova hrvatska nastojanja vidi kao "zablude" tvrdeći da "Zagreb, pokraj Akademije, sveučilišta, ne može postati Firenca balkanskih zemalja. Tu pod uplivom Njemačke i zapada nema čistog narodnog izvora."¹⁴

U skladu s tim Srpskoj stranci velik je problem "nagrđivanje" srpskog jezika, koji smatra materinim jezikom gotovo svih stanovnika tadašnje Dalmacije. *Srpski list* čak ističe da se i austrijska vlada u "nagrđivanju" srpskog jezika udružila s Narodnom strankom i Hrvatima. Stoga sva nastojanja Narodne stranke da se proširi upotreba hrvatskog jezika u Dalmaciji naziva "vladinom krparijom" jer se, kako piše *Srpski list (glas)*, talijanski jezik u Dalmaciji zamjenjuje "austro-hrvatskim", koji smatra iskrivljenom varijantom srpskog jezika. U tom smislu izjašnjava se i Ignacije Bakotić, poslanik Srpske stranke u Dalmatinskom saboru, koji tvrdi da Vlada narodni odnosno, kako ga naziva, srpski jezik loše koristi. S tim u vezi *Srpski list (glas)* se žali i na jezičnu politiku u Bosni i Hercegovini, gdje austrijska vlast uvodi školske knjige iz Zagreba preko kojih, kako se tvrdi, Hrvati "nameću" svoju povijest i iskrivljenu verziju srpskog jezika.¹⁵

Iako su, prema njegovu mišljenju, "primanjem" srpskog jezika Hrvati ustvari postali Srbi, *Srpski list* uočava da između Hrvata i Srba i dalje postoje razlike: "Bilo da Srbi i Hrvati imaju jedan isti jezik, kao što neki tvrde, bilo da su Hrvati primili srpski jezik za književnost, kao što drugi dokazuju mi svakako dolazimo do zajednice jezika, ali ne dolazimo do zajednice misli i političkih nazora."¹⁶ U tom smislu, budući da smatra kako su Hrvati ionako "primili" srpski jezik, *Srpski glas* naglašava da se ovo "narodno jedinstvo" ne može ostvariti bez primjene fonetičkog pravopisa koji je, smatra se, važno obilježje srpstva.¹⁷

U tom je smislu posebno ilustrativan odnos *Srpskog lista* prema djelovanju

¹³ O preparandiji II, *Srpski list*, 40/1886.; Hrvatska nauka, *Srpski list*, 32/1885.

¹⁴ Zablude, *Srpski glas*, 18/1888.

¹⁵ Što smo mi III, *Srpski list*, 4/1886.; Burokracija i narodni jezik, *Srpski list*, 26/1886.; *Brzopisna izvješća Dalmatinskog sabora 1887.*, str. 397–402; Srpske škole i hrvatske knjige u Bosni i Hercegovini, *Srpski list*, 11/1884.; Iz Hercegovine, *Srpski list*, 42/1887.

¹⁶ Dnevna pitanja, *Srpski list*, 44/1882.

¹⁷ Pabirci, *Srpski glas*, 9/1889.

Mihovila Pavlinovića. Narodnu stranku i hrvatstvo u Dalmaciji *Srpski list* je gotovo u cijelosti poistovjećivao s njegovom osobom i njegovim političkim djelovanjem.¹⁸ Glasilo Srpske stranke smatra da je Pavlinović bio etnički Srbin koji je najprije djelovao u "srpskom duhu", a onda se promijenio i postao "rimokatolik-Hrvat-Austrijanac", tj. da se zbog vjerske pretjeranosti, politike i koristoljublja "odmetnuo" od srpstva i postao Hrvat i neprijatelj "svoje" srpske narodnosti. Pavlinović je dakle, smatra se, od Srbina postao Hrvat i plaćenik austrijske vlade koji je, usprkos svemu, čitavog života ustrajno branio upotrebu narodnog (srpskog) jezika u Dalmaciji.¹⁹

Naglašavanje teze da su "primili" ili čak "ukrali" srpski jezik, *Srpskom je listu (glasu)* služilo kao dokaz tvrdnji da Hrvati nisu poseban narod nego amorfná masa bez jezika, narodnih običaja i kulture. Glasilo Srpske stranke stoga često donosi tezu da se Hrvati ne bi trebali bojati srbizacije jer su ionako Srbi, koje od ostalih Srba dijeli "prazno ime hrvatsko", što je tek odraz stranačkih razmirica unutar srpskog naroda. Štoviše, Hrvatima se "predlaže" srbizacija kao "jedini logični smjer povijesnog razvoja": "Primajući dakle srpsko ime Hrvati ne bi u ovom slučaju ništa izgubili, već bi samo manjina pristala uz većinu, što biva obično gdje se iskreno radi o napretku." – konstatira *Srpski glas*.²⁰ U protivnom, ističe se, hrvatstvo se ne može razvijati niti preživjeti jer je hrvatsko ime provincijalno, a ne narodno, i manje je pretežitim i općenitim nego srpsko. Dodatno argumentirajući ovu tvrdnju o neophodnosti srbizacije Hrvata, *Srpski list* koristi povijesnu analogiju. Navodi primjer Sasa koji su, zbog svoje slabosti i zbog snage Angla, primili njihovu narodnost i jezik te tako u srednjem vijeku stvorili engleski narod. Isto poručuje i Sava Bjelanović u Dalmatinskom saboru. On naglašava nadmoć Srba i njihove narodnosti, dok Hrvatima zbog prevlasti vjere nad narodnošću predviđa slabu budućnost.²¹ Odbijanje Hrvata da prihvate takvo jedinstvo, smatra *Srpski list*, uzrok je hrvatsko-srpskih sukoba.²²

"Šovinizam" i "klerikalizam"

Razlog odbijanju Hrvata da prihvate srpsko nacionalno opredjeljenje, *Srpski list (glas)*, osim u njihovoj "slabosti", nalazi i u njihovu "klerikalizmu" i "šovinizmu", odnosno u vjerskoj i nacionalnoj netolerantnosti. Hrvati se u skladu s tim optužuju da Srbe žele "uništiti" tako što će ih pokatolčiti i pohrvatiti.

¹⁸ U tom smislu Savo Bjelanović ističe da "uprav ne poznamo drugih Hrvata do manje ili više otkrivenijih sljedbenika Mije Pavlinovića". S. BJELANOVIĆ, Na izjavu dr. Lovre Montija, *Srpski list*, Zadar, 1882., str. 23.

¹⁹ Post Furnera, *Srpski list*, 19/1887.

²⁰ Vukov 'Kovčežić' II, *Srpski glas*, 41/1890.

²¹ Srbi katolici, *Srpski list*, 47/1887.; Pabirci, *Srpski glas*, 45/1889.; Srpski jezik i narodnost, *Srpski list*, 17/1886.; Vukov 'Kovčežić' II, *Srpski glas*, 41/1890.; *Brzopisna izvješća Dalmatinskog sabora*, 1892., str. 583–593.

²² Za jedinstvo, *Srpski glas*, 8/1889.

Primjer za to je prethodno navedeni osvrt na knjigu Bogoslava Šuleka *Hrvatski ustav ili konstitucija 1882.*, gdje *Srpski list* tvrdi da ni Šulek, pišući svoje djelo, "nije mogao izbjeći opću zarazu hrvatskog šovinizma koja je zahvatila katolike".²³ Slična stajališta donosi i reakcija na niz članaka pod naslovom "Trojednica naša uzdanica" iz pera Mihaila Polita Desančića, umjerenog srpskog političara iz južne Ugarske. *Srpski list* odbija Politove pomirljive ideje o tome kako bi Srbi u banskoj Hrvatskoj najbolje zaštitili svoja prava podupirući očuvanje i učvršćenje njene nagodbene autonomije. Obrazlažući razlog odbijanja takve ideje, Bjelanović tvrdi da Hrvati "šuplju, mladu i slabiju hrvatsku misao" žele "nametnuti zreloj i snažnoj misli srpskoj". Također smatra da Hrvati, iako nedovoljno snažni da opstanu sami, zbog katoličkog vjerskog fanatizma i nacionalnog šovinizma, nisu spremni na sporazum sa Srbima. U članku znakovita naslova "Duševne bolesti" *Srpski list* u pisanju splitskog glasila Narodne stranke *Narod* nalazi šovinizam i patološku mržnju prema Srbima. Za te pojave autor čak predlaže i liječenje budući da je riječ o duševnoj bolesti. *Srpski list (glas)* Narodnu stranku u austrijskoj Dalmaciji ustrajno naziva i "klerikalnom", te smatra da je to "hrvatsko-vladina stranka" koja "kopa jamu srpstvu", promiče vlast Katoličke crkve i zapostavlja narodne interese. Štoviše, glasilo Srpske stranke smatra da je *Narodni list* "sebi u glavu utuvio da Hrvatima može biti dobro na grobu srpskom", tj. da radi na iskorjenjivanju Srba. Istu težnju *Srpski list* pripisuje i *Narodu*, glasilu Narodne stranke u Splitu, za koji kaže kako "traži da se u ime bratstva Srbi odreknu narodnosti".²⁴ U tom smislu Sava Bjelanović i Ignacije Bakotić u svojim saborskim istupima obrazlažu protivljenje financijskoj potpori Dalmatinskog sabora Hrvatskom starinarskom društvu u Kninu tezom da to nije znanstveni poduhvat, već pokušaj ugrožavanja srpskog karaktera Knina i njegove okolice.²⁵

Srpski list u članku "U crnijem časovima III" Hrvate opisuje kao "bratoubojice", nadahnute katoličkim panslavizmom i "popovskim zloduhom", koji, na čelu s biskupom Strossmayerom, žele pokatoličiti sve balkanske narode.²⁶ U skladu s tim se J. J. Strossmayeru, a zajedno s njim i Mihovilu Pavlinoviću, predbacuje da se neopravdano, čak i nasilno, nastoje "pohrvatiti" dalmatinski Slaveni, koji su, kako tvrdi *Srpski list*, zapravo Srbi. Mihovila Pavlinovića zbog njegovih vjersko-kulturnih gledišta glasilo Srpske stranke smatra "klerikalcem, natražnjakom" i vođom "crne čete" te ga ustrajno nastoji prikazati kao inkvizicijski nastrojena vjerskog fanatika.²⁷ U tom smislu treba

²³ Podlistak, *Srpski list*, 46/1884.

²⁴ Trojednica naša uzdanica II, *Srpski list*, 42/1887.; Politovo drvo sloge, *Srpski list*, 43/1887.; Duševna bolest, *Srpski list*, 24/1887.; Recimo još koju poslije izbora u Dalmaciji, *Srpski list*, 29/1885.; Mladi list vladin, *Srpski list*, 20/1888.; Fra Ivan Despot VI, *Srpski list*, 46/1886.; Mladi list vladin, *Srpski list*, 17/1888.; Mi smo nesnošljivi, *Srpski list*, 20/1887.

²⁵ *Brzopisna izvješća Dalmatinskog sabora 1887.*, str. 333–334; 1890., str. 579.

²⁶ U crnijem časovima III, *Srpski list*, 49/1885.

²⁷ Don Miho Pavlinović, *Srpski list*, 11/1886.

reći da vrlo česti novinski napadi na Pavlinovićeve vjersko-kulturna gledišta glasilu Srpske stranke služe u dokazivanju Pavlinovićeve "klerikalizma" i "natražnjaštva", ali i za isticanje liberalnosti Srpske stranke.²⁸

U kontekstu "klerikalizma" spominje se i učiteljska preparandija u Arbanasima kod Zadra. Ona, po mišljenju zastupnika Srpske stranke u Saboru, umjesto učitelja odgaja propagatore hrvatske ideje i vjerske netolerancije.²⁹ Sava Bjelanović krivicu za takvo stanje nalazi u prevelikom utjecaju svećenstva na preparandiju: "Ja mislim da učiteljište u Arbanasima ne odgovara svojem zadatku; ja držim da ne može i neće odgovarati svom zadatku dok uprava bude u rukama popovskim ili rukama ljudi koji su odgojeni u popovskim sjemeništima", ističe Bjelanović u Saboru.³⁰

U svezi s tim *Srpski list* ističe i problematiku školstva u Dalmaciji tvrdeći da Narodna stranka nadzire pokrajinski školski sustav, tj. da Hrvati, koristeći škole, žele postići "pohrvaćivanje Srba" i "nametnuti" hrvatstvo Dalmaciji. "U gornjoj Dalmaciji pravoslavni moraju se odricati škola ili primati učitelje koji propovjedaju Pavlinovićeve teorije",³¹ ističe *Srpski list*. S tim u vezi *Srpski list* se protivi i "nametanju" hrvatskih knjiga školama u Dalmaciji, proglašavajući to nastojanjem Mihovila Pavlinovića da učenicima "nametne" hrvatsko državno pravo nasuprot prirodnom pravu koje zastupaju Srbi. Slično se tome i Sava Bjelanović u Dalmatinskom saboru protivi "školskim knjigama za Dalmaciju tiskanim u Zagrebu" te ističe da Hrvati u Dalmaciji škole koriste u političke svrhe.³²

Kad se osvrće na školstvo, *Srpski list* posebno ističe gimnazije koje su, kako piše, "podložne hrvatskim nepravilnostima i neredu" te se ondje umjesto podučavanja širi propaganda hrvatskog državnog prava te "kvari" i "hrvati" djecu.³³ Pored toga, *Srpski list* napada učiteljske zavode u Zadru i Dubrovniku "gdje se srpskoj djeci pere mozak velikohrvatstvom". Prema mišljenju *Srpskog lista (glasa)* "šovinizam" Hrvata se ogleda i u činjenici da žele sasvim pohrvatiti dalmatinsko školstvo i tako na barbarski način iskorijeniti visoko razvijenu talijansku kulturu u Dalmaciji.³⁴

²⁸ Tihomir RAJČIĆ, 'Srpski list' o Mihovilu Pavlinoviću (1880.–1887.), *Časopis za suvremenu povijest*, 33 (1), 2001., str. 142.

²⁹ *Brzopisna izvješća Dalmatinskog sabora 1884.*, str. 233–236; 1886., str. 330–333; 1887., str. 323, 370–372, 563–566.

³⁰ *Brzopisna izvješća Dalmatinskog sabora 1884.*, str. 234.

³¹ Srbima uoči izbora – posljednja riječ, *Srpski list*, 20/1885.

³² Memorandum Srpskog kluba, *Srpski list*, 11/1888.; Srbima uoči izbora – posljednja riječ, *Srpski list*, 20/1885.; Srpske škole i hrvatske školske knjige u Bosni i Hercegovini, *Srpski list*, 11/1884.; Srpske želje pred Hrvatima, *Srpski list*, 30/1884.; *Brzopisna izvješća Dalmatinskog sabora 1884.*, str. 370; 1892., str. 522–526.

³³ Srednje škole, *Srpski list*, 31/1885.

³⁴ Naši dopisi, *Srpski list*, 46/1886.; Nabranjanja Đure Vojnovića, *Srpski list*, 40/1885. Ovdje treba imati na umu da je zbog političke suradnje s autonomašima za Srpsku stranku 80-ih godina XIX. stoljeća karakteristična pomirljivost prema talijanskom jeziku.

Ipak, usprkos svemu, *Srpski list* smatra da će srednjoškolci, kada jednom dođu na sveučilišta, uvidjeti da zahtjev za hrvatskom državom nije ideal nego politikanstvo. Oni će tada, tvrdi se, prihvatiti gledište Srpske stranke o primatu ideje narodnosti odnosno prirodnog prava nad idejom državnog prava i prikloniti se srpskoj nacionalnoj i državnoj ideji. U svezi s tim glasilo Srpske stranke donosi poziv dalmatinskim studentima da ne idu studirati na Sveučilište u Zagrebu. Naglašava se da tu nema "obrazovanja koje će srušiti predrasude, posebno popovske". Smatra da se studentima iz Dalmacije tamo nudi hrvatsko državno pravo, "popovska propaganda" i "kvarenje srpskog jezika". Sve to, prema mišljenju *Srpskog lista*, dalmatinskim studentima "ubija narodni duh" koji su baštinili samim svojim, kako tvrdi, srpskim etničkim podrijetlom. Stoga im predlaže nastavak dotadašnje prakse studiranja u inozemstvu, tj. odlazak "na strana sveučilišta gdje ima znanosti". Pri tome posebno akcentira Beograd te sveučilišta u Rusiji, koja se nazivaju "narodnim gnijezdima". Za gledišta Srpske stranke posebno je karakteristična preporuka da se od odnarođenja u drugim, stranim, sveučilišnim sredinama štite čitanjem srpskih narodnih pjesmama, koje, kako se tvrdi, sadrže "pravi narodni duh".³⁵ Valja spomenuti da slično negativno stajalište o Sveučilištu u Zagrebu donosi i srpsko novinstvo u banskoj Hrvatskoj, tvrdeći da srpska mladež, kojoj to mogućnosti dopuštaju, studira u inozemstvu i zaobilazi Zagreb kao neugledan centar u kojem studira samo sirotinja.³⁶

Istovjetne optužbe *Srpski list (glas)* iznosi i kad je u pitanju školstvo u banskoj Hrvatskoj. Potpora koju je Srpski klub pružao Khuenovoj Narodnoj stranci, glasilo Srpske stranke u Dalmaciji često je obrazlagalo i negativnim iskustvom koje su Srbi imali s banom Ivanom Mažuranićem koji je, kako se tvrdi, svojim školskim zakonom iz 1874. također htio "pohrvatiti" Srbe.³⁷ Ovdje svakako treba imati na umu da je Mažuranićeva liberalna reforma školstva iz 1874. izazvala mnoge kontroverze. Naime, pretvaranje škola iz konfesionalnih u javne izazvalo je negativnu reakciju ne samo Srba i Pravoslavne crkve nego i Katoličke crkve. Nezadovoljstvo prvih imalo je, pri tome, specifično obilježje. Srbi su, naime, tražili izuzetost svojih škola od državnog nadzora, a kad im to nije dopušteno, mnogi su među njima smatrali da je jedina svrha zakona da potkopa njihov srpski nacionalni identitet.³⁸ Zbog toga je *Srpski list* ustrajno zadržao odbojnost prema Mažuranićevim reformama usprkos tome što je tadašnji hrvatski školski sustav nastojao slijediti europsku praksu svoga doba te stvoriti prijateljske odnose sa Srbima koji su činili znatnu manjinu u Hrvatskoj. Škola je podupirala

³⁵ Srednje škole, *Srpski list*, 31/1885.; Hoćemo li u Zagreb, *Srpski list*, 33/1884.; Balkanska Toskana, *Srpski list*, 45/1884.

³⁶ M. ARTUKOVIĆ, n. dj., 2001., str. 263.

³⁷ Čarkanje između Srba i Hrvata u Zagrebu, *Srpski list*, 2/1885.; Posljedice izbora u Ugarskoj, *Srpski list*, 28/1887.

³⁸ Charles JELAVICH, *Južnoslavenski nacionalizmi*, Globus, Zagreb, 1992., str. 57, 66; M. ARTUKOVIĆ, n. dj., 1991., str. 111.

osnovne hrvatske nacionalne ciljeve, sjedinjenje hrvatskih zemalja u okviru Austro-Ugarske te je nastojala da Srbi koji žive u Hrvatskoj budu lojalni njoj, a ne susjednoj Srbiji. Pri tome je isticanje jezika kao središnjeg pitanja služilo za obranu hrvatskog identiteta od mađarizacije, ali je jezik bio i zajednički nazivnik za kulturno i političko jedinstvo ne samo Hrvata nego i svih južnih Slavena. Uz to, treba reći da je glavni tvorac tadašnjeg hrvatskog školskog sustava Ivan Filipović bio strastveni zagovornik južnoslavenskog jedinstva. Slične ideje su, uz neke iznimke, slijedili i ljudi koji su pisali školske knjige. U jezičnom smislu većinom su bili pristalice jezičnih reformi Vuka Karadžića.³⁹ Posebno je važno istaknuti da su hrvatske čitanke, kako za osnovnu tako i za srednju školu, donosile odmjerjen prikaz Srba, odnosno njihovih kulturnih i vjerskih tradicija te su, ne zanemarujući hrvatsku tradiciju, svojim sadržajem pridonosile južnoslavenskom kulturnom približavanju. Izuzetak su bile školske knjige iz povijesti, koje su pokazivale suzdržanost prema južnoslavenskom jedinstvu i Srbima. U ovom smislu važnu je novost donijela izmjena školskog zakona iz 1888., kojim je dopušten poseban položaj srpskih škola u banskoj Hrvatskoj. Ipak, zbog činjenice da te škole nisu bile pod vrhovnim nadzorom srpske crkveno-školske autonomije već mađarske vlade, mogli su se i među Srbima u banskoj Hrvatskoj čuti prigovori slični onima koje donosi *Srpski list (glas)*. No u pozadini tih prigovora bila je težnja da se srpskoj crkveno-školskoj autonomiji dade političko obilježje, tj. da se na nekim hrvatskim područjima stvori srpska političko-teritorijalna autonomija, što ni Mažuranić ni Khuen nisu htjeli prihvatiti.⁴⁰

U tom kontekstu *Srpski list (glas)* detaljnije analizira i političku situaciju u banskoj Hrvatskoj, gdje najveći problem vidi u neuređenom položaju srpske crkveno-školske autonomije. Treba reći da je ovaj problem bio vrlo složen jer su se kroz njega prepletali interesi ugarske vlade, hrvatske nagodbene autonomije i interesi Srba da očuvaju svoja tradicionalna prava. Sve je to uvjetovalo da je položaj srpske crkveno-školske autonomije na rješavanje čekao vrlo dugo, tj. do tzv. "srpskog zakona" odnosno zakona od 14. svibnja 1887., kojim je nakon 12 godina i dva neuspjela pokušaja uređen položaj srpske crkveno-prosvjetne autonomije u banskoj Hrvatskoj. Na osnovi spomenutog zakona Srbi su pod određenim uvjetima imali pravo osnivati vlastite pučke i učiteljske škole. Zakon je, međutim, propisivao vrhovni nadzor ugarske vlade nad srpskom crkveno-školskom autonomijom u cijeloj Ugarskoj, pa tako i u banskoj Hrvatskoj. Srbima se to nije sviđalo, ali su ipak pristali. Ovakvo rješenje

³⁹ U tom smislu posebno je zanimljivo primijetiti da je Ivan Filipović spadao među one koji su se, pred kraj apsolutizma, zalagali za zamjenu ilirskog imena srpskim. Uočavajući neizvedivost svojih namjera, izražavao je nadu "da će nastati bolja vremena za srpstvo" pa će i on moći otvorenije progovoriti. M. GROSS, n. dj., 1985., str. 380.

⁴⁰ Charles JELAVICH, n. dj., str. 57, 58, 111–113, 143; Natalija RUMENJAK, Nacionalna ideologija listova 'Obzor' i 'Srbobran' (1901.–1902.), *Povijesni prilozi*, 14, 1995., str. 209–257; N. RUMENJAK, Nacionalni stereotipi u zagrebačkoj javnosti u početku XX. stoljeća – 'Obzor' i 'Srbobran', *Povijesni prilozi*, 15, 1996., str. 151–187.

predstavljalo je, međutim, kršenje autonomnih prava Hrvatske u bogoštovlju i školstvu. Stoga hrvatska opozicija ovaj zakon vidi kao "trojanskog konja" protiv hrvatske autonomije. Uz to treba imati na umu da dva prethodna pokušaja zakonske regulacije srpske crkveno-školske autonomije, Mažuranićev iz 1875. i Khuenov iz 1884., nisu dobila kraljevu potvrdu upravo zbog toga što nisu bila u skladu s težnjama mađarske vlade i priznavala vrhovni nadzor ugarskog ministra predsjednika u tom pitanju, već su ostajali u okvirima hrvatske autonomije i nadzor povjerili banu. Važno je istaknuti da je problem crkveno-školske autonomije u svojoj pozadini imao i jasno političko obilježje. Riječ je, naime, o nastojanju da se srpska crkveno-školska autonomija interpretira puno šire, tj. kao pravo da se na nekim hrvatskim područjima stvori srpska političko-teritorijalna autonomija. No, ni Mažuranićeva ni Khuenova zakonska rješenja nisu uvažila te srpske želje.⁴¹

Osvrćući se na ovaj problem, *Srpski list (glas)* razlog za otezanje reguliranja zakonskog položaja srpske crkveno-školske autonomije u banskoj Hrvatskoj nalazi u nevoljkosti hrvatske opozicije da izađe ususret i najumjerenijim srpskim željama, ali i u nedovoljnim političkim ustupcima bana Khuena. Mada smatra da "mršavi srpski zakon" nije dovoljan, *Srpski list* ga prihvaća i poručuje Hrvatima kako se ne trebaju bojati da će uređenje srpske crkveno-školske autonomije u banskoj Hrvatskoj voditi stvaranju "države u državi", već naprotiv, da će rješenje ovog pitanja tu autonomiju samo učvrstiti. S druge pak strane, podupirući politiku Srpskog kluba u okviru Khuenove Narodne stranke, *Srpski list* konstatira da taj klub svojom djelatnošću postavlja "kamen po kamen za palaču zgrade opstanka i u budućem životu i skrovišta za srpstvo", tj. da teži za stvaranjem političko-teritorijalne autonomije na nekim hrvatskim područjima. U tom kontekstu odbacuje pomirljive ideje Mihaila Polita Desančića, umjerenog srpskog političara iz južne Ugarske, po kojima bi Srbi u banskoj Hrvatskoj najbolje zaštitili svoja prava podupirući očuvanje i učvršćenje njene nagodbene autonomije. Obrazlažući razlog odbijanja takvog stava, Bjelanović tvrdi da Hrvati "šuplju, mladu i slabiju hrvatsku misao" žele "nametnuti zreloj i snažnoj misli srpskoj". Također smatra da Hrvati, iako nedovoljno snažni da opstanu sami, zbog katoličkog vjerskog fanatizma i nacionalnog šovinizma, nisu spremni na sporazum sa Srbima. Ipak, *Srpski list (glas)* uočava da ugarska vlada vrši pritisak, kako na hrvatsku nagodbenu autonomiju, tako i na srpsku crkveno-školsku autonomiju te u skladu s tim konstatira da su "Mađari obadvije autonomije zaista otančali".⁴²

⁴¹ M. ARTUKOVIĆ, n. dj., 1991., str. 109, 110, 113–124; M. ARTUKOVIĆ, n. dj., 2001., str. 225–257; M. GROSS, n. dj., 2000., str. 446, 447.

⁴² Srbi i Hrvati, *Srpski list*, 14/1888.; Trojednica naša uzdanica II, *Srpski list*, 42/1887.; Politovo drvo sloge, *Srpski list*, 43/1887.; O izborima u Hrvatskoj i Slavoniji, *Srpski list*, 23/1887.; Poslije izbora u Ugarskoj, *Srpski list*, 28/1887.; Srpske želje pred Hrvatima, *Srpski list*, 30/1884.; Srpski zakon u Zagrebu, *Srpski list*, 35/1884.; Srpska rasprava u Zagrebu, *Srpski list*, 15/1887.; Dvije autonomije I, *Srpski glas*, 14/1888.; Dvije autonomije I, *Srpski glas*, 14/1888.; Dvije autonomije II, *Srpski glas*, 15/1888.; Čist odgovor, *Srpski glas*, 15/1889.

Jedan od oblika "progona" Srba, smatra *Srpski glas*, jest hrvatsko državno pravo. Njime se, kako tvrdi glasilo Srpske stranke, želi "potisnuti" i "ugušiti" srpska narodnost u Dalmaciji.⁴³ Odbijajući stoga hrvatsko državno pravo, vođa Srpske stranke Bjelanović u polemičkom obračunu s Mihovilom Pavlinovićem ističe: "... srpska narodnost i njezina prirodna prava ne mogu propasti već propašću samog srpskog naroda. Preko srpskih lješina može se u srpstvu nešto izvesti, što srpsko nije."⁴⁴ U tom smislu Pavlinovićeva zalaganje za ostvarenje državno-pravnog sjedinjenja hrvatskih zemalja Bjelanović proglašava nastojanjem da se unište Srbi pa Pavlinovića u skladu s tim naziva i "krvnikom" Srba. Bjelanović smatra da bi primjenom koncepcije hrvatskog državnog prava u tadašnjoj Dalmaciji Srbi bili zakinuti jer bi im, za razliku od Hrvata, bio uskraćen državno-pravni značaj. Smatra da bi Srbi time, u svojoj vlastitoj zemlji, silom hrvatskog državnog prava postali "hrvatski Cigani", tj. postali bi građani drugog reda, kojima se, kao i Ciganima, uskraćuju sva prava osim "plemenskog" imena odnosno etničke pripadnosti. Zbog toga *Srpski list* u već spomenutom članku o knjizi Bogoslava Šuleka *Hrvatski ustav ili konstitucija* odbacuje Šulekove državno-pravne koncepcije, odbijajući pri tome i koncept hrvatske političke narodnosti s obrazloženjem da "nije svaki Hrvat koji se rodio u Trojednici". Glasilo Srpske stranke inzistira na etničkom načelu po kojem bi nacionalnu pripadnost pojedinca određivalo njegovo "genetičko" (etničko) podrijetlo, a ne državno-pravna pripadnost. Ovakav pristup karakterističan je za srpski nacionalni pokret, kako u Dalmaciji, tako i banskoj Hrvatskoj. U tom smislu *Srpski list* Šuleku sugerira da u budućim izdanjima svoje knjige iz opsega Hrvatske izbací Bosnu i Hercegovinu, Boku kotorsku, Dubrovnik te Dalmaciju lijevo od Cetine jer su to zemlje koje u narodnom smislu smatra srpskim.⁴⁵ Zbog svega toga Srpska stranka hrvatsko državno pravo smatra nečim što je nemoguće primijeniti u stvarnosti zbog toga što je odavno zastarjelo. Smatra da je ono ustuknulo pred prirodnim pravom, koje zastupaju Srbi. Dokaz tome *Srpski glas* nalazi i u oportunističkoj političkoj liniji Narodne stranke, za koju smatra da ne misli ozbiljno raditi na sjedinjenju Dalmacije s banskom Hrvatskom, odnosno da je govor o sjedinjenju Dalmacije s banskom Hrvatskom obična hrvatska politička frazeologija.⁴⁶

Pored toga, na umu valja imati da je srpskom odbacivanju hrvatskog državnog prava zasigurno pridonijela i činjenica da je tijekom 80-ih godina XIX. stoljeća postalo jasno kako do ujedinjenja Dalmacije s banskom Hrvatskom ne će doći tako brzo jer je, u uvjetima vanjske i unutarnje stabilnosti Monarhije nakon završetka velike istočne krize, hrvatska politika bila blokirana. Uz to, jače isticanje hrvatskog državnog prava, koje je još od preporodnog doba, uz slavenstvo i jugoslavenstvo, bilo veoma važan

⁴³ Računi, *Srpski list*, 9/1884.

⁴⁴ S. BJELANOVIĆ, n. dj., 1882., str. 37.

⁴⁵ Srbima uoči izbora, *Srpski list*, 20/1885.; S. BJELANOVIĆ, n. dj., 1882., str. 36; Podlistak, *Srpski list*, 46/1884.

⁴⁶ Novi program novog kluba, *Srpski glas*, 34/1889.

temelj aneksionističke politike dalmatinskih narodnjaka, otklanjalo je mogućnost da do sjedinjenja dođe pod neutralnom slavenskom firmom nacionalno neodređene Trojedne Kraljevine. Ovakav politički razvoj 80-ih je godina XIX. stoljeća u prvi plan istaknuo i do krajnosti zaoštrio suprotnosti između hrvatske i srpske državne misli.⁴⁷

Razlog za "šovinizam" i "klerikalizam" odnosno narodnu i vjersku netrpeljivost Hrvata prema Srbima *Srpski list (glas)* vidi i u njihovu "sluganskom" odnosu prema austrougarskoj politici na Balkanu, posebno u Bosni i Hercegovini. Ta politika imala je za cilj širenje ekonomskog utjecaja Monarhije prema jugoistoku Europe i prodor do Soluna, potvrđivanje njenog vanjskopolitičkog prestiža kao velike sile te zaštita zaleđa Dalmacije. Pri tome je okupacija i težnja za aneksijom Bosne i Hercegovine bila od sekundarnog značenja, iako je to Monarhiji donijelo vanjske i unutrašnje probleme.⁴⁸ Budući da su za *Srpski list (glas)* Bosna i Hercegovina bile neupitno srpske zemlje, to su austro-ugarski utjecaj, kao i širenje hrvatske nacionalne ideje smatrani "tuđinskim". Širenje njemačkog utjecaja i snažnije izražavanje hrvatstva u Bosni i Hercegovini prikazuju se na stranicama *Srpskog lista (glasa)* kao istovremeni procesi. Težnju Hrvata da ove dvije pokrajine, na osnovi hrvatskog državnog prava, uključe u svoj državni i nacionalni teritorij, smatra se sredstvom austro-ugarske politike širenja po "srpskijem zemljama".⁴⁹ Razmatrajući u tom kontekstu ulogu Hrvata i hrvatstva u Bosni i Hercegovini, *Srpski list* ističe da njihova prava svrha "da prisajedine Bosnu i Hercegovinu Austro-Ugarskoj monarhiji, ne iz ljubavi prema ovoj, koliko iz mržnje prema srpskom narodu".⁵⁰ Budući da u Bosni i Hercegovini ne nalazi Hrvate, *Srpski list (glas)* smatra da je širenje hrvatstva u tim zemljama moguće jedino odnarođivanjem Srba. U tom smislu bosanske muslimane smatra Srbima jer "imaju srpski za maternji jezik" te se protivi njihovu stavljanju u "hrvatski tor", tj. njihovu "hrvaćenju". *Narodnom listu* se u tom smislu prigovara da "tjera Srbe preko Drine".⁵¹

Sve se ovo nadovezuje na prethodno izneseno gledište *Srpskog lista* po kojem Hrvati mrze Srbe zbog zavisti prema nadmoćnijoj srpskoj narodnosti, te zbog toga pomažu austrougarsku politiku protiv Srba. Hrvatima se stoga pripisuje "sluganski" i "robovski" mentalitet, koji je, kako se tvrdi, nastao zbog dugog služenja stranim gospodarima.⁵² Treba svakako primijetiti da ove teze vrlo slične "slavosrpskoj"

⁴⁷ Nikša STANČIĆ, Hrvatska nacija i hrvatski nacionalizam u 19. i 20. stoljeću, *Vjesnik HAZU*, 1-3, 1997., str. 90; N. STANČIĆ, *Hrvatska nacija i hrvatski nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, Barbat, Zagreb, 2002., str. 193; Grga NOVAK, Podvojene narodne snage u Dalmaciji, *RIJAZU u Zadru*, sv. 10, Zadar, 1963., str. 13–28.

⁴⁸ Robert A. KANN, *A History of the Habsburg Empire*, str. 280, 281; A. J. P. TAYLOR, *Habsburška Monarhija 1809.–1918.*, Znanje, Zagreb, 1990., str. 187, 188, 191; Hans KOHN, *The Habsburg Empire*, Van Nostrand Company, Toronto, New York, London, 1961., str. 88–92.

⁴⁹ Sloga u praktičnoj politici, *Srpski glas*, 21/1888.; U crnijem časovima II, *Srpski list*, 49/1885.

⁵⁰ Naravna politika, *Srpski list*, 26/1885.

⁵¹ Pabirci, *Srpski glas*, 51/1889.; Naši dopisi, *Srpski list*, 1/1885.

⁵² Starčevićanstvo III, *Srpski list*, 37/1884.

sastavnici nauka Ante Starčevića. Riječ je o "slavosrbima", ljudima robovskog mentaliteta, koje je Starčević nalazio ne samo u Hrvatskoj nego i u svim zemljama tadašnje Europe. "Slavosrbe" je Starčević podijelio u pet kategorija, a u pisanju *Srpskog lista (glasa)* o Hrvatima jasno se nazire prva i treća kategorija, tj. "Ljudi sužanjske naravi kakve Aristotel nalazi u Trakiji" i "oni koji se zbog službe i privilegija pokoravaju tuđincu".⁵³

Karakteristike navedenih kategorija *Srpski list (glas)* ustrajno koristi kad piše o Hrvatima. Smatra ih "ropskim" pomoćnicima Vatikana i Austro-Ugarske u porobljavanju i pokatoličenju balkanskih Slavena, naglašavajući da njihove vođe promiču hrvatstvo radi privilegija i položaja. Smatra da će oni za račun Austro-Ugarske "krasti" i druge srpske zemlje, kao što su nakon 1878. "krali" Bosnu i Hercegovinu. Ova gledišta *Srpski list (glas)* proteže i na sva područja života. U proglasu za osnivanje (srpskog) Omladinskog saveza u Splitu Hrvate se proglašava pomoćnicima Nijemaca u denacionalizaciji Srba. Sličnu tezu iznosi i Ignacije Bakotić, zastupnik Srpske stranke u Dalmatinskom saboru. On razdvaja "hrvatstvo", tj. pripadnost hrvatskoj etničkoj zajednici, i "hrvatsku misao", tj. hrvatske političke težnje, odnosno "političko hrvatstvo". Hrvatskoj etničkoj zajednici priznaje postojanje, dok hrvatske političke ciljeve smatra tuđinskom tvorbom, smišljenom da ugrozi narodni karakter Dalmacije, za koji ističe da je srpski.⁵⁴

Ovdje treba imati na umu da tvrdnja *Srpskog lista (glasa)* kako Hrvati pomažu germanizaciju Dalmacije, počiva na činjenici da je Narodna stranka u prvoj polovici 80-ih godina imala dobre odnose s namjesnikom Jovanovićem. Naravno, narodnjaci su se odupirali namjesnikovoj agresivnoj germanizaciji, no sa stajališta *Srpskog lista* taj je otpor bio mlak i neučinkovit. To se najjasnije vidi u tvrdnji da je Mihovil Pavlinović isprva napadao Jovanovića, a zatim sve svoje riječi porekao ne bi li se dodvorio namjesniku u vladi te tako dospio u Carevinsko vijeće.⁵⁵

U tom smislu opisana predodžba Srpske stranke o Hrvatima predstavljaju tipičan primjer negativno intonirane "slike drugoga", što je samo jedan od elemenata u sklopu sustava ideologije radikalnog (integralnog, ekskluzivnog) nacionalizma prisutnog u čitavoj tadašnjoj Europi. Za nacionalni ekskluzivizam takvog tipa može se reći da se temeljio na etnocentrizmu, tj. na vjerovanju da vrline postoje samo unutar vlastite nacije, iz čega proizlazi i inzistiranje na vlastitoj slobodoljubivosti odnosno na robovskom

⁵³ M. GROSS, n. dj., 2000., str. 250.

⁵⁴ Hrvatski most, *Srpski list*, 14/1884.; Domaće, *Srpski list*, 34/1885.; *Brzopisna izvješća Dalmatinskog sabora 1883.*, str. 70–71. U pozadini ovog stava treba vidjeti srpsku nacionalnu ideologiju utemeljenu na jezičnim postulatima tadašnje slavistike i Vuka Karadžića, koja Hrvate nalazi samo među čakavcima, dok se svi štokavci smatraju Srbima. U skladu s tim Bakotićeve riječi sugeriraju da Hrvati, kao mala zajednica u "srpskom moru", mogu imati samo izvjesnu etničku posebnost, dok u političkom smislu moraju slijediti Srbe.

⁵⁵ Josip VRANDEČIĆ, *Dalmatinski autonomistički pokret u XIX. stoljeću*, Dom i svijet, Zagreb, 2002., str. 225; Pabirci, *Srpski list*, 25/1885.; U Zadru 9. 7.; *Srpski list*, 26/1885.; Čistina, *Srpski list*, 28/1885.

mentalitetu drugoga.⁵⁶

Zbog svega navedenog glasilo *Srpski list (glas)* smatra da hrvatsko-srpski sukobi ne će prestati dok Hrvati ne postanu "miroljubivi". "Među Hrvatima se treba stvoriti miroljubiva struja", piše *Srpski glas*, odbacujući zamisao pravaša Erazma Barčića da bi Srbija trebala pomoći izmirenju Hrvata i Srba. Smatra također da sporazum nije moguć sve dok Narodna stranka inzistira na ujedinjenju Dalmacije s banskom Hrvatskom i političkom hrvatstvu jer se u tome vidi pokušaj pohrvaćenja Srba, a po uzoru na postupak Mađara prema Hrvatima.⁵⁷

U tom smislu glasilo Srpske stranke "apostola praktične sloge" između Hrvata i Srba vidi u banu Khuenu: "Po dolasku bana Khuena odnošaji su se stali mijenjati. Stvoren je zakon koji priznaje ime srpsko i ćirilicu u uredima, sad se mijenja školski zakon po pravednijem željama srpskih zastupnika. U stvari sloga između Srba i Hrvata u Zagrebu postignuta je na djelu, srpski zastupnici i zastupnici Hrvatske narodne stranke (vladine) slažu se vrlo lijepo da bi se svakom pjesniku sloge moralo topiti srce od miline" – piše *Srpski list*.⁵⁸

Ako se ima na umu da su Srbi u banskoj Hrvatskoj Khuena podržavali zbog pragmatičnih razloga, tj. zbog toga što je udovoljio dijelu njihovih zahtjeva, to je i "sloga" u Dalmaciji, iz vizure Srpske stranke, morala imati isto obilježje. O tome svjedoči i stav *Srpskog lista (glasa)* prema prijedlogu Narodne stranke za izmirenje iz 1888., koji je nizom ustupaka Srpskoj stranci htio postići minimum hrvatsko-srpske političke suradnje.⁵⁹ Neuspjeh tog sporazuma jasno je ocrtao odnos Srpske stranke prema Hrvatima. Ponuđeni kompromis nije bio sukladan glavnim težnjama Srpske stranke, tj. stvaranju što jačeg položaja Srba, etničkom razgraničenju s Hrvatima u Dalmaciji, odnosno srbizaciji Hrvata.

Zaključak

Srpski list (glas) odnosno Srpska stranka u austrijskoj Dalmaciji Hrvate tijekom 80-ih godina XIX. stoljeća vidi kao slabu naciju, koja nema snage za opstanak i razvoj. Hrvatima se pripisuje nedostatak izvornog "narodnog duha" koji su, kako se tvrdi, "primili" odnosno "ukrali" od Srba posredstvom srpskog jezika i srpskih narodnih

⁵⁶ Carlton J. HAYES, *Evolution of Modern Nationalism*, The MacMillan Company, New York, 1949., str. 165, 166, 201–202, 212; M. ARTUKOVIĆ, n. dj., 1991., str. 133; N. RUMENJAK, n. dj., 1996., str. 253; Anthony D. SMITH, *Theories of Nationalism*, Duckworth, London, 1971., str. 163. U tom smislu treba napomenuti da razdoblje od 1870. do 1918. u Europi predstavlja doba intenziviranja nacionalnih sukoba, pogotovu u višenacionalnim državama, kao što je bila Habsburška Monarhija, te da u skladu s tim nacionalni pokreti postaju radikalniji. Eric HOBSBAWM, *Nacije i nacionalizam*, Novi liber, Zagreb, 1993., str. 116, 117.

⁵⁷ Na riječi jednog Hrvata, *Srpski glas*, 1/1891.; Naši dopisi, *Srpski glas*, 27/1888.; Što kažu hrvatski listovi, *Srpski glas*, 29/1888.

⁵⁸ Sloga, *Srpski list*, 11/1888.

⁵⁹ Dogovori, *Narodni list*, 92/1888.

pjesama. U tom se smislu Hrvatima "predlaže" srbizacija kao "jedini logični smjer povijesnog razvoja".

No, iako "slabi", Hrvati, prema mišljenju *Srpskog lista (glasa)*, pokušavaju Srbe "uništiti" koristeći u tu svrhu škole, "klerikalizam", hrvatsko državno pravo te "tuđinsku", austrougarsku i vatikansku pomoć. U tom smislu Hrvatima se pripisuje "sluganski" i "robovski" mentalitet, koji je, kako se tvrdi, nastao zbog dugog služenja stranim gospodarima.

Zbog svega toga *Srpski list (glas)* ističe da hrvatsko-srpskoj "slozi" može pridonijeti samo "miroljubiva struja apostola praktične sloge" bana Khuena Héderváryja. S obzirom da je *Srpski list (glas)* Khuenovu mađaronsku politiku "*divide et impera*" podržavao zbog Khuenovih pragmatičnih ustupaka Srbima u banskoj Hrvatskoj, to je i njegov pogled na hrvatsko-srpsku "slogu" imao isto obilježje.

Naime, Srpska je stranka nastojala što jače istaći kulturnu i političku posebnost Srba te je predlagala hrvatsko-srpsko etničko razgraničenje na području Dalmacije, ali i šire. Ukoliko to ne bi bilo moguće, *Srpski list (glas)* jedino rješenje vidi u posrbljavanju Hrvata.

Stoga se može reći da slika o Hrvatima u ideologiji srpskog nacionalnog pokreta u Dalmaciji 80-ih godina XIX. stoljeća predstavlja tipičan primjer negativno intonirane "slike drugoga", što je samo jedan od elemenata ideologije integralnog (radikalnog, ekskluzivnog) nacionalizma.

*Tihomir Rajčić: THE PAPER SRPSKI LIST (GLAS) AND REPRESENTATIONS
OF CROATS DURING THE 80^{IES} OF THE XIXTH CENTURY*

Summary

In the paper the author analyses the views of *Srpski list (glas)*, the organ of the Serbian party in Austrian Dalmatia, concerning the Croatian nation.

The author makes note of the fact that *Srpski list (glas)* considers Croats a “weak” and “unnatural” nation denying to them any possibility of independent existence. In accordance to this, the author describes how *Srpski list (glas)* considers Croats to be “clericalists” and “chauvinists” who, using religion, education, state law and with the help of the Vatican and of Austro-Hungary want to “destroy” the Serbs.

In his conclusion the author shows how the Serbian party believes the resolution of the Croatian conflict to consist in the recognition of a special cultural and political position for the Serbs, the ethnic division of Croatian lands or in converting Croats into Serbs.